льюїс керрол

ЭЛІСИНІ ПРИГОДИ У ДИВОКРАЇ.

ЭЛІСА У ЗАДЗЕРКАЛЛІ

Повісті

3 англійської переклав Валентин Корнієнко

ББК 84.4(Вел) К36

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах "СВІТОВИД" заснована 2004 року

Вступне слово *Валентина Корнієнка* Ілюстрації *Джона Тенніела*

Перекладено за виданням: Lewis Carroll. Alice's Adventures in Wonderland. Through the Looking-Glass.— London: Penguin books, 1994.

Керрол Л.

К72 Алісині пригоди у Дивокраї. Аліса у Задзеркаллі: Повісті: Для серед. та ст. шк. віку / Пер. з англ. В. Корнієнка.—Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2007. — 224 с.— (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах "Світовид". Серія друга. Література XIX століття.)

ISBN 966-692-283-5 (б-ка) ISBN 966-978-966-408-122-8

ББК 84.4(Вел)

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.

© Корнієнко В., переклад, передмова, 2006

© Видавництво

[&]quot;Навчальна книга — Богдан", б-ка, макет, художнє оформлення, 2007

ЧИ ЗДОЛАЮТЬ ПЕРЕКЛАДАЧІ КЕРРОЛІВ ЕВЕРЕСТ?

Славетна, знана кожному школяреві "Аліса" англійського казкаря-характерника Льюїса Керрола... Не густо у світовому красному письменстві творів із такою блискучою долею, як у цієї дивовижної "двосерійної" філософської казки, у цих таких щедрих на феєричні пригоди снів (літнього і зимового) восьмирічної англійської дівчинки! Про це нагадують, зокрема, усе нові й нові її переклади. До них беруться як професійні перекладачі, так і оригінальні автори з гучними іменами, наприклад, Володимир Набоков.

Чим пояснюється таке рідкісне зацікавлення? Художньою силою твору? Поза всяким сумнівом! Але не менше тлумачів приваблюють і неймовірні складнощі самого перекладу, відчайдушний, майже нездоланний опір матеріалу. Наразившись на нього, дехто розпачливо опускає руки і відмовляється від своїх амбітних намірів, а в декого, навпаки, труднощі лише розпалюють загонисте бажання позмагатися з автором, спробувати і собі стати на герць із "вітряками". Для такого тлумача це саме той випробний камінь, де можна вигострювати свою майстерність.

Справді-бо, прозорість згаданого твору радше схожа на прозорість краплини води, яка під мікроскопом аж роїться мешканцями замкненого в собі "паралельного" мікросвіту: дивацькими амебами, хламідомонадами, евгленами зеленими, інфузоріями-туфельками тощо. Зовні немудряща "Аліса" криє в собі чимало прихованих планів, площин та параметрів, без виявлення яких повнокровний переклад просто неможливий.

Насамперед, кому адресовано твір, якій віковій категорії? На перший погляд, начебто школярам молодших класів. Саме стільки років головній героїні, та й сюжет і вся образна система попри свою незвичайність, якщо їх сприймати дослівно, зрештою, досить приступні. Але чи на дитяче вухо розраховані такі, скажімо, рядки вступного вірша-присвяти ("Аліса у Задзеркаллі"):

Ходи ж, послухай, не барись, Допоки голос грізний Гукне до одру — й не просись Тоді, бо буде пізно.

Ми діти, сиві вже нехай, Нас спать лягати — й не благай!

Далебі, подібні прозріння на схилку віку — не для першачків! Вони перевернуть душу радше сивоголовим дідам. Такою самою меланхолією, прощальною поезією спогадів з височини прожитих літ овіяний у книжці й прикінцевий вірш. А хіба не державним мужам адресовано метафору "Гасай-коло Політкіл"? Або термін "узурпація"?

Вельми не прості для розуміння і деякі каламбури, цей чи не найважливіший стилістичний шар. Нерідко побудова їхня така складна й багатоходова (надто, коли демонструються всілякі схоластичні викрути формальної логіки), що навіть дорослому вони здатні забити памороки. Скажімо, Герцогиня приголомшує Алісу, а з нею й нас такими мудрованими напучуваннями: "Звідси мораль: будь такою, як здаєшся. Або простіше: ніколи не думай про себе інакше, ніж це може здатися іншим, щоб те, чим ти був або міг бути, не було чимось іншим, ніж те, чим ти здавався або міг здаватися іншим, коли був іншим."

Коментарі, як мовиться, зайві!

Філософські, логічні, фізико-математичні та життєво-побутові асоціації, закладені в тексті, алегоричність казки також потребують для свого прочитання відповідної підготовки. Отже, перекладач, мабуть, повинен виразно усвідомлювати, що "Аліса", як у нас, скажімо, Франків "Лис Микита", крім усього іншого, ще й твір "на виріст", твір, де читач із часом знаходитиме для себе чимраз шелрішу поживу. Назверхній шар — для дітей, глибинний — для дохожалих. Це чи не вінець каламбурної лінії казки, надкаламбур, двояке прочитання не тільки окремого слова, а й усього твору! Тож, чи треба, перекладаючи, безоглядно опускатися до рівня найменшеньких, радикально спрощуючи Керролову стилістику? Тільки в одному разі: коли пропонується адаптований текст. Але аж ніяк не тоді, коли ми домагаємося "Аліси" автентичної, якою вона вийшла з-під пера самого автора. Тут доречний зовсім інший підхід: відтворення її універсалізму, а отже, й усього ідейно-художнього багатства, найтонших нюансів письма! Зосібна, якщо йдеться про форму, — слід належно шанувати Керролову синтаксу, Керролове речення, а отже, й плин, ритміку, інтонаційне розмаїття оповіді. Часто й густо автор послуговується не куцими, як у знайомих нам перекладних взірцях, а вельми кучерявими фразами, синтаксичними періодами. А все ж думка розгортається вільно й невимушено, сказати б, ллється "на одному подихові" — її легко читає і старе, й мале. Цебто Керролова фраза так само "гнуча" на два боки! Такою має вона бути і в контексті нашої синтакси: звучати так, щоб її конструктивної переобтяженості просто не помічалося. Піти іншим шляхом, шляхом членування фрази, означало б не тільки повернути плин авторової розповіді у фальшиве — з погляду ритміки та безперебійного руху — річище, суперечне самій поетиці твору, його своєрідності, а й розгубити дорогою чимало образів, барв, інтонацій, невловних переливів єдиного словесного потоку, зрештою — розписатися у неспроможності засобами української стилістики будувати довге речення, дедалі популярніше у світі. Само собою зрозуміло: щоб донести авторову напрочуд гнучку синтаксу, фразу, не обчухравши її, мов лозину, треба бути віртуозом слова.

Не менша притичина — як перекладати численні, розкидані по всьому тексту пародійовані ремінісценції з відомих літературних творів (один з наріжних каменів авторової манери!)?

Пародія, бач, має сенс лише тоді, коли пародійована річ упізнавана, і, навпаки, втрачає його, коли пародіюється щось нікому не відоме. Так от, англійський читач пародії легко прочитує, бо пародійовані твори знані йому змалечку (дитячі віршики, хрестоматійні поезії тощо) і він уповні підвладний ефектові впізнаваності. Відповідно впізнаваність для нього — невичерпне джерело сміху, заблоковане для читача українського, якщо перекладач по-рабському перешаржує саме англійські, незнайомі нам, взірці. Тоді величезний масив барв "Аліси" блякне, гасне, безнадійно втрачається.

Звідси висновок: перекладати слід не самі хрестоматійні твори, а їхню впізнаваність. Найпростіше за такого підходу було б знайти підходящі для контексту хрестоматійні взірці вітчизняної літератури і їх обігрувати в українській версії. Але тим-бо й ба, що тут з'являється один нюанс, коли б не сказати, нерозв'язна проблема. Якщо залучати твори рідного письменства (чого, до речі, інколи просто не дозволяє текст) з відповідною "українізацією" всієї понятійної системи казки, не поминаючи й таких реалій як "Історія Англії", "англійська мова", "Вільгельм Завойовник" тощо, то виникає враження нової невідповідності: твір усе ж писав англійський автор, а не казкар із берегів Дніпра.

Ця остання небезпека, втім, не спинила росіянина Володимира Набокова, який, бачиться, вирішив пожертвувати пішаком, щоб узяти королеву. Він найпослідовніше переклав упізнаваність "Аліси" для англійців упізнаваністю її для своїх краян.

І зайшов так далеко, що зреформував навіть ім'я героїні, назвавши казку "Аня в Стране чудес". Фігурує у тексті й "Петька", й "барин", а ремінісценцію з історії Англії він замінив на ремінісценцію з історії Київської Руси доби Мономаха (утім, навряд чи досягши в цьому разі бажаної впізнаваності!). Хрестоматійні англійські вірші він замінив лермонтовським "Бородино" ("Скажи-ка, дядя, ведь недаром...") та пушкінським "Буря мглою небо кроет" тощо. Що ж, можливо, це і є отой омріяний оптимальний варіант, принаймні перекладач послідовний до кінця, сміливості йому не позичати, і твір звучить на весь голос. Зберіг В. Набоков, до речі, й "Алісину" синтаксу — в тому сенсі, що не звульгаризував її, не "пошаткував" довгих періодів, надто прикметних для перших та останніх розділів обох частин. Тобто це не переказ, а достеменний переклад, позначений, попри свою начебто екстравагантність, щирою повагою до поетики та духу оригіналу.

Але є ще й інший, поміркованіший шлях. Упізнаваність досягається, але щоразу по-іншому, цілим комплексом засобів і різною мірою: де можна, всього цілого, а у складніших випадках — лише його частини. Плідний шлях тут: подекуди заміняти ремінісценцію суто літературного походження, цебто прив'язану до чужої культури надто конкретно, *прізвищем автора*, на ремінісценцію загальнішу, *анонімну*, скажімо, фольклорного походження (це могла б бути й байка з мандрівним, спільним для багатьох народів сюжетом). У своєму перекладі автор цих рядків, наприклад, удався до такої пародії:

Іди, іди, борщику, Зварим тобі дощику В олив'янім горщику... —

замість літературної (як в оригіналі)! Зберігся ефект цілковитої упізнаваності й воднораз українське походження дитячої пісеньки скрадається, не коле надто очей, власне, сприймається як щось цілком природне.

А ось інший приклад: пародія на популярний англійський романс, занадто міцно прив'язана в казці до поточних і подальших подій, щоб не зберегти її бодай почасти. Назвавши її "Гоп, мої гречаники", перекладач може вдатися до комбінованого тексту:

Ідіть усі старі й малі, Вже суп парує на столі. Ну хто тут не оближе губ? Ох же й смачний черепаховий суп! Приспів: Гоп, мої гречаники, Гоп, мої яшні, Зате мої гречаники Не влалися смашні!

I так далі...

Звісно, підтексту частини строф наші діти не знатимуть і відповідно їх сприймуть, але знайомий кожному приспів надасть усій пісні виразно пародійного звучання.

Якщо йдеться про певну впізнавану для англійців, вельми колоритну, але не визначальну для збереження англійського "первородства" реалію, приміром, власну назву, то, звичайно, для неї конче слід підшукати наш відповідник. В оригіналі такою, наприклад, є March Hare (Березневий Заєць), яка в англійській приказці символізує безум, але для нас це ім'я — звичайний набір слів, та й годі. Доречнішим видається Солоний Заєць, упізнаваний із приповідки: "Ганяють як солоного зайця". Такий самий набір слів і Чеширський Кіт, який уже прижився в багатьох перекладах та на голубому екрані (його відмітна риса — постійний блаженний усміх). В. Набоков слушно вдається до впізнаваного нам із приказки: "Не все коту масниця" — Масничного Кота, мотивуючи його усмішку тим, що, мовляв, для цього, казкового, кота масниця, навпаки, триває вічно.

Стосовно епізодів англійської історії, то їх сміливо можна залишати, бо вони впізнавані як для англійців, так і для решти европейських народів.

Неймовірного клопоту завдає перекладачеві й друга повновладна стихія казки — *самоцвітні розсипища незрівнянних каламбурів*, які часом спадають на читача цілими каскадами. І, звичайно, якби перекладач не давав собі волі для імпровізації, якби руки в нього залишалися зв'язані, гра слів нерідко зоставалася б непередавана. Щоби відтворити цю яскраву рису первотвору, теж доводиться йти на певні жертви: більшу чи меншу перебудову тексту. Ось приклад такого переосмислення букви оригіналу:

- "— Ну, годі! провадив Король. Показав свою рідкісну кебету, а тепер чухрай!
- Як же мені чухрати, заблимав очима Кепалюшник, коли не знаєш, кого, та ще й ніяк дати волю рукам?

(Мазанку та чашку з чаєм він уже встиг підібрати).

— А ти *дай волю ногам*, — порадив Король і обвів залу орлиним зором."

У Керрола ні "чухрай", ані "дати волю рукам", ані "дати волю ногам" нема й близько, але враження від обох текстів, англійського та українського, рівноцінні. Те саме можна сказати і про інше "каламбурне" місце:

- "— …Земля, себто, робила б один оберт навколо своєї осі швид-ше, нiж…
- До речі, про $\mathit{ніжc!}$ рявкнула Герцогиня. Відтяти їй голову!"

Знайти українські еквіваленти не раз буває майже неможливо. Читачі, певно, добре пам'ятають Алісині мандри з невдахою-лицарем, який раз у раз дає сторчака з коня. ("Аліса у Задзеркаллі"). Його англійське ім'я White Knight. Здавалося б, що тут особливого: у перекладі це звучатиме як Білий Лицар, та й квит! Але в тім то й річ, що слово Knight по-англійському означає ще й Кінь, і Білий Лицар — це не що інше, як персоніфікація шахової фігури — Білого Коня. У цьому й полягає каламбур: в одній особі дві різні істоти! А по-українському нема одного спільного слова для Коня і Лицаря. На чому ж будувати гру? Відповідь одна: на спільному для Лицаря й Коня означенні "Білий"! Та коли Білий Кінь — шахова фігура, то що таке Білий Лицар? Якогось фразеологічного зрощення в цій реалії не відбувається. Отже, його треба знайти! Таким зрощенням міг би бути Лицар-Біляк, тобто Лицар, який (у запорожців) відбуває випробний термін перед висвяченням у лицарство. Якщо пристати на цей варіант, гра слів звучатиме так: Білокінний Лицар-Біляк. (Цієї громіздкої назви можна вжити лише раз, а далі скрізь послуговуватися Лицарем-Біляком). Влучання, може, й не в яблучко, та все ж і не в молоко!

Не меншої словесної акробатики потребує і переклад вірша з "Аліси у Задзеркаллі", побудованого на перекрученому звучанні слів (то більше, що слова-покручі вельми хитромудро обігруються в подальшому тексті). Яскраве уявлення про це дає версія неперевершеного Миколи Лукаша під назвою "Курзу-Верзу" (на жаль, для "Аліси" він переклав лише поезії):

Був смажень, і швимкі яски Сверли-спіралили в кружві, Пичхали пиршаві псашки І трулі долові.

"Мій сину, бійсь Курзу-Верзу, То кусозуб і дряполап! Не знайся з птицею Зу-Зу І велезнем Хап-Хап!"

I так далі...

І ще одна перепона, пов'язана з парадоксальністю творчого авторового темпераменту, перепона, що вимагає від інтерпретатора вигостреного художнього чуття! Йдеться про поєднання у казці двох, здавалося б, несполучних стихій. Л. Керрол так декларує основну тональність майбутньої своєї розповіді:

I квапить Перша: "Не барись! Розкажеш казку! Згода?" Благає Друга: "Будуть хай Дурнющі там пригоди!"

Дурнющі пригоди! Це означає: все, що діється з Алісою, від початку й до кінця позначене абсурдом! Дивовижність оповіді, її незрівнянний комізм і дотеп ґрунтуються на цілковито безглуздих реакціях, на рідкісному тупоумстві усіх персонажів, яким сливе завжди протистоїть і з яких частенько неприховано сміється Аліса.

Ось один із прикметних діалогів:

- "— Скинь свого капелюха, звелів Король Кепалюшникові.
- Він не мій, відповів Кепалюшник.
- *Крадений!* вигукнув Король, повертаючись до присяжних, і ті вмент зазначили цей факт.
- Я тримаю капелюхи на продаж, пояснював Кепалюшник. То де ж би взявся свій? Я капелюшник."

Та хоч би якими "козами в золоті" супроводжувалася кожна Алісина приключка, годі позбутися враження якоїсь незбагненної, заворожливої їхньої краси. Неймовірно, але факт: абсурд іде в парі з потужним ліричним струменем. За прикладами далеко не ходити. Згадаймо бодай щемливо-елегійний фінал першої частини; пасажі про сніг, весну та осінь — другої, віршове обрамлення казки тощо. Змішуючи жанри, автор ніби ходить по жалу бритви: адже безглуздя викликає сміх, убивчий для ліризму, що ґрунтується на поважності. І все ж почуття рівноваги не зраджує його. Ніде не повинне воно зраджувати й тлумача, неабиякий клопіт для нього — не зірватися, не осмішити ліричного!

Якщо до цього долучити ще й конечність бути ерудитом та докою, бути в курсі найновіших досліджень "Аліси", аби не спотворити того всього, чим казка перегукується з тогочасними науково-філософськими пошуками (скажімо, з уявленням філософа Д. Берклі, що всі матеріальні тіла, включно з нами, "просто сняться" Господові, чи з умовиводами Ф. Бекона), то кожному стає ясно, яка многотрудна місія перекладача цього багато в чому загадкового твору.

А що розв'язання однієї проблеми, пов'язаної зі створенням ідеальної інтерпретації казки, щоразу тягне за собою більше чи менше викривлення якихось інших її сторін (наприклад, в ім'я яскравішого художнього враження пропонований тут підхід нехтує авторову мотивацію вибору для пародіювання саме тих, а не інших літературних взірців), то чи не свідчить це про її надсамобутність, несполучну з будь-якими спробами адекватно пересадити англійський шедевр на чужий грунт? Чи не готова вона "розродитися" ще одним, цього разу вже остатнім, каламбуром: для читача автор приберіг сміх, а для перекладача — насміх?

Сподіваймося, ні! Може, справу врятує збірний образ "Аліси", "зліплений" з багатьох українських її версій, кожна з яких випинатиме риси первотвору, злегковажені в решті? А якщо драгоманамальпіністам усе ж не пощастить раз і назавжди закріпити жовто-блакитний прапор на вершині омріяного Евересту, що ж... Неповторний Майстер залишиться недосяжним і гордим у своїй самотині. Він змусить читати себе в оригіналі. І то буде найбільший його тріумф!

Валентин Корнієнко

АЛІСИНІ ПРИГОДИ У ДИВОКРАЇ

Червневий південь золотий, Ріки сяйливе шкло, У ніжних ручках дітлашні Пручається весло, І течією нас аж ген Від дому віднесло.

Безжальні! Жар усе довкіл Сонливістю повив, І в час такий понад усе Здрімнути б я волів — А ви жадаєте, щоб я Вам повість оповів!

І квапить Перша: "Не барись! Розкажеш казку! Згода?" Благає Друга: "Будуть хай Дурнющі там пригоди!" А Третя всіх перебива, Бо нетерпляча зроду.

Та ось мовчанка залягла, І, наче уві сні, Нечутно дівчинка іде По краї чарівнім І бачить силу дивних див В підземній глибині.

Та ба! Уяви джерело
Вже струменем не б'є.

— Кінець опісля розкажу,
Ось слово вам моє!

— "Опісля, — всі кричать гуртом, —
За хвилю настає!"

Снується нитка спроквола Моєї диво-казки, Вже й сонечко ясне сіда — Доходить до розв'язки...

Гайда до хати. Небокрай Залляла буйна краска.

Алісо, казку збережи Тих днів до сивини У тайнику, хорониш де Дитинні любі сни, Немов прочанин— квітку з піль Своєї сторони!

Розділ перший

УСЕ ДАЛІ Й ДАЛІ У ГЛИБ КРОЛЯЧОЇ НОРИ

лісі страх надокучило справляти посиденьки на березі біля сестри і вона разів зо два зазирнула до неї в книжку — гай-гай, ані малюнків там, ані розмов! "Що за пуття у книжці без розмов та малюнків?" — зітхнула Аліса.

Вона вже прикидала подумки (наскільки дозволяла полуденна спека, коли туманіє голова і злипаються повіки), чи не краще б їй, замість дурно переводити час, не полінуватися встати і нарвати стокроток, аби з любістю та втіхою сплести собі віночок, аж гульк — мимо, за якийсь крок від неї, проскочив рожевоокий Кролик.

Диво, зрештою, невелике, та й Кроликове бубоніння собі під ніс: "О Боже! О Боже! Як я забарився!", — також не вразило її слуху (опісля на згадку про побачене й почуте їй спало на думку, що вона мала б таки збентежитись, але першої миті все видавалося щонайприроднішим), та коли Кролик раптом вихопив із камізе́льчаної кишеньки годинника і, глипнувши на нього, помчав щодуху далі, Аліса зірвалася на ноги як ужалена: чи то видано, аби Кролик мав на собі камізельку з кишенькою і вихоплював звідти годинника? — жагуча цікавість погнала її полем навздогін за ним і щасливим випадком вона ще встигла примітити, як він гулькнув у велику кролячу нору під живоплотом.

Аліса з розгону пірнула слідом, а про те, як вертатиме назад, і не подумала.

Спершу кроляча нора йшла рівненько, мов тунель, а тоді зненацька урвалася — так зненацька, аж Аліса і сама незчулась, як жухнула навсторч у якусь подобу глибоченного колодязя.

Колодязь видавався просто-таки безоднім, а чи так повільно вона падала? — і дорогою їй не бракувало часу роззирнутись та поміркувати, чим би те все могло обернутися. Найперше Аліса кинула погляд униз: як летіти, то вже знати, куди! але там було темно хоч в око стрель; тоді вона озирнула колодязні стіни і постерегла на них силу-силенну судників та книжкових полиць; подекуди на кілочках висіли географічні мапи і картини. З однієї полиці вона не забула прихопити слоїка з наліпкою "Помаранчеве варення", та ба! той виявився порожній; викинути — як би не вбило когось унизу, тож, поминаючи судники, Аліса, зрештою, примудрилася тицьнути його в один із них.

— Овва! — чудувалася Аліса. — Після такого падіння не страшно й зі сходів покотитися шкере́берть. Ото вдома дивуватимуть моїй хоробрості! Та що там! Тепер я хоч би й з даху зірвалася, то й то б і не писнула! (І, мабуть, чи не так воно й було б насправді!)

Униз, униз! Чи скінчиться коли-небудь це падіння!

